

HORNYÁK CSABA : A KÁRPÁTALJAI AKCIÓ (1938)

I. (Bevezetés)

1938 tavaszán a magyar uralkodó osztály előtt felcsillant annak a lehetősége, hogy sikeresen megvalósíthatják revíziós törekvéseiket. Magyarország, Lengyelország és Olaszország támogatásával, altív diplomáciai tevékenységet kezdett a kisantant gyűrtűjének feltörésére, a közös lengyel-magyar határ megteremtésének követelésével.

A magyar-lengyel kapcsolatoknak – a történelmi hagyományokon kívül – találkozási pontja volt a csehszlovák kérdés. Lengyelországnak ugyanúgy voltak területi követelései Csehszlovákiával szemben, mint Magyarországnak. A két ország fokozatosan erősödő kapcsolatának fontos eleme, a közös lengyel-magyar határ pedig, csak Csehszlovákia ellenére valósulhatott meg. Ez az elképzelés egyébként már 1920-ban is felmerült, de 1938-ban a közös határ már Lengyelország számára is szélesebb biztonságpolitikai jelentőséggel bírt. A 30-as évek végén egyre agresszívebbé váló német külpolitika miatt Lengyelország egyre veszélyeztetettebbnek érezte magát. Bár Lengyelország hangoztatta Németországgal való barátságát, a lengyel külügyminiszter nem volt annyira elfogult a németek iránt, hogy ne látta volna: a német terjeszkedő törekvések előbb-utóbb Lengyelországot is el fogják érni. Így 1938 elejétől az osztrák válság és nem utolsósorban a csehszlovák kérdés előtérbe kerülésével párhuzamosan ismét felmerült a lengyel-magyar kapcsolatok szorosabbra fűzésének igénye.

A kapcsolatok erősödésének legmagasabb szintű megnyilvánulását jelentette, amikor Horthy Miklós kormányzó, miniszterelnökének, külügyminiszterének és vezérkari főnökének kíséretében, 1938 február elején hivatalos látogatásra Lengyelországba utazott. A magyar-lengyel tárgyalások élénk érdeklődést váltottak ki Európában, mindenki sejtette, hogy a megbeszélések középpontjában a csehszlovák kérdés volt. Emellett a tárgyalásokon lengyel részről valószínűleg felmerült a „horizontális tengely” koncepciója is. A magyar külügyminiszter előtt nem volt ismeretlen a lengyel elképzelés. A varsói magyar követ januári tájékoztatójából már tudta: a lengyelek feltehetően attól tartanak, hogy az előtérbe állított Anschluss megvalósítása után a német hullám kelet felé fog törni, s csak egy Varsó-Budapest-Belgrád vonal tudja esetleg a német expanziót feltartóztatni.¹

Nem véletlen, hogy a lengyel politikusok a „horizontális tengely” kialakításánál Belgrádra gondoltak. Magyarországnak a kisantant államai közül Jugoszláviával voltak a legígéretesebbek a kapcsolatai. A magyar politika arra törekedett, hogy megbontsa a kisantant egységes tömbjét és külön próbált megegyezni az egyes államokkal. Abban, hogy a magyar politikusok Jugoszláviával törekedtek leginkább a megegyezésre, bizonyosan az is közrejátszott, hogy Magyarországnak Jugoszláviával szemben voltak a legkisebb területi követelései.

A lengyel elképzelések a „horizontális tengelyről” kedvező fogadtatásra találtak Magyarországon, főképpen az uralkodó osztály Bethlen nevével fémjelezhető csoportjában. Kánya külügyminiszter is aggodalommal látta Németország kelet-európai törekvéseit. Bethlen a német veszélyt különösen a Németország által támogatott szélsőjobboldali, nyilas csoportok mind hangosabbá válásán keresztül látta érvényesülni.

Erre figyelmeztetett az Országgyűlés Külügyi bizottsága előtt 1938 február 9-én: „... a németbarát politikának voltam szószólója külpolitikai téren, de egyet tisztán látok: ha nálunk a politikai élet gleichschaltolása következik be a szélsőjobboldali eszmék jegyében, akkor mi Németországnak nem barátai, hanem cselédei leszünk és ebben az esetben a független magyar külpolitikának vége.”²

A tárgyalások végeztével a lengyel és a magyar kormány leplezni igyekezett a tárgyalások lényegét. Egyikük számára sem volt érdektelen Németország reagálása. A németek valóban nem néztek jó szemmel a Horthy kormányzó varsói látogatása nyomán megerősödött lengyel-magyar együttműködést.³

A kialakuló magyar-lengyel együttműködés számíthatott az olasz kormány támogatására. Olaszország féltékenyen figyelte Németország fokozódó tevékenységét és térnyerését Délkelet-Európában, mivel saját pozícióit látta veszélyeztetettnek. Így természetesen tetszéssel fogadták Beck lengyel külügyminiszter terveit. Cianó a magyar külügyminisztériummal is felvette a kapcsolatot február végén. Véleménye szerint Csehszlovákia sorsa meg van pecsételve, és csak idő kérdése, hogy mikor fog mint független állam megszűnni. Az Anschlusst Cianó elkerülhetetlennek tartja, de megvalósulását minél később szeretné látni. A római magyar követ előtt kijelentette, hogy üdvözli a Róma-Belgrád-Budapest-Varsó horizontális tengely létrehozását, mivel ez az államcsoport egyenrangú (!) partnerként állna Németország mellett. A német barátságot csak úgy lehet biztosítani és tartóssá tenni, ha Olaszország és a hozzá közel álló államok egyesülnek és legalább olyan erősek lesznek, mint a birodalom. Ebben az esetben a barátság fenntartható Németországgal anélkül, hogy az egyes államoknak belügyeikbe való német beavatkozástól kellene tartaniuk. Cianó hangsúlyozta a közös lengyel-magyar határ szükségességét és ígéretet tett hogy „Csehszlovákia felosztása után Magyarország közös határt kap Lengyelországgal”.⁴

Beck lengyel külügyminiszter éppen Rómában tárgyalta a német térnyerést ellensúlyozandó szövetségi rendszer kialakításáról, amikor március 12-én a német csapatok megkezdték Ausztria megszállását. Az Anschluss, melyet mindenki a távoli jövőben kívánt elképzelni, hirtelen valósággá vált. A hitleri Németország megjelenése a határon Magyarország helyzetét is megváltoztatta. A külügyminiszter is elismerte, hogy „Németország közvetlen szomszédsága bizonyos veszélyeket rejt magában...”⁵ Utasította az összes magyar követséget, hogy állomáshelyeiken hangsúlyozzák a magyar-olasz és a magyar-lengyel barátság kiemelkedő fontosságát, illetve a magyar kormány azon szándékát, hogy továbbra is törekszik a „szabad kéz” politikájának fenntartására. Az utasítás második részét Berlinbe és Rómába azonban nem továbbították.⁶

A Kánya által hangsúlyozott „szabad kéz” politika megvalósításához elengedhetetlennek látszott Kárpátalja megszerzése. Az uralkodó körök álláspontját jól érzékelteti Kozma Miklós⁷ naplója: „De túl minden gazdasági elgondoláson, döntő és első a politikai ok. A trianoni Magyarország ketrecébe bezárva él kilenc millió magyar. Három oldalról a kisantant veszi körül, negyedik az Anschluss óta Németország. Ha a jövőben, amiben ma már senki sem kételkedik, békésen, vagy vérrel visszacapjuk a magyar területeket, az magában véve csak annyit jelent, hogy egy valamivel nagyobb ketrecben valamivel több magyar fog élni. A Ruthén föld ellenben azt jelenti, hogy a kisantant gyűrűjét Románia és Csehszlovákia között megszakítottuk s megvan a közös határunk Lengyelországgal. Nem is kérdés, hogy akkor is folytatnunk kell Németországgal eddig folytatott baráti politikánkat, de az sem kérdés, hogy egészen más körülmények között, mint értékesebb ország folytathatjuk. A Róma-Berlin-i tengely politikájának nem ellentéte, de nekünk megkönnyebbülés a Varsó-Budapest-Belgrád-Róma vonal”.⁸ Kárpátalja visszaszerzése tehát kulcstényezővé vált a magyar politikusok

azon köre számára, akik bizonyos mozgásszabadságot kerestek az erősödő német befolyás ellensúlyozására. Kárpátalja megszerzése 1938-ban talán valóban nagyobb, szabadabb mozgásteret biztosított volna a magyar külpolitika számára, és megelőzte volna azt a lehetőséget, hogy a kisantant után Németország zárja gyűrűbe az országot.

A kormány revíziós igényeit lehetőleg békés úton akarta megvalósítani, el akarta kerülni, hogy az ország részt vegyen egy esetleges európai konfliktusban. A „fegyveres semlegesség”⁹ koncepciójából adódott, hogy az új magyar miniszterelnök, Imrédy Béla a májusi csehszlovák válság időszakában mérsékelt, óvatos politikát folytatott. A magyar politikusok a közös határ kérdésében 1938 nyarán átengedték a kezdeményezést Lengyelországnak. A lengyel diplomácia tett is lépéseket Románia¹⁰ és Németország irányában a közös lengyel-magyar határ elfogadásának ügyében, de fáradozásaik nem jártak a várt eredménnyel. Németországban a lengyel követ annyit azért el tudott érni Göringnél, hogy az kijelentette: „megérti a lengyel-magyar határ szükségességét”.¹¹

A magyar diplomácia erőfeszítéseinek középpontjában a Jugoszláviával való megbékélés elérése került. A jugoszláv kormány hajlott is a megegyezésre Magyarországgal. Ez azonban arra sarkallta a kisantant másik két államát, hogy bekapcsolódjanak a tárgyalásokba, nehogy Jugoszlávia egyedül állapodjon meg Magyarországgal. A magyar kormány feladta korábbi álláspontját, hajlandó volt a kisantanttal mint egységes tömbbel tárgyalni. Közben viszont állandóan arra törekedett, hogy Csehszlovákiát kiszorítsa a megállapodásokból. A nehézkesen, vontatottan haladó tárgyalások végül elvezettek a bledi egyezményhez.¹² Magyarország inkább átmeneti taktikai okokból vállalta az elképzeltnél és reméltnél mindenképpen kedvezőtlenebb szerződés aláírását. A diplomáciai gesztus részben Londonnak és Párizsnak is szólt, amit főképp a brit kormány méltányolt is.¹³

A bledi egyezmény aláírásának napjaiban, 1938 augusztus végén került sor Horthy Miklós kormányzó németországi látogatására. A találkozó feszült hangulatban zajlott, mert a németek felháborodással fogadták a bledi egyezmény hírért. A német vezetés jól látta, hogy a bledi egyezménnyel a magyar kormány némiképp nyitott a nyugati hatalmak felé. Ezért a bledi egyezmény hosszabb időre beárnyékolta a magyar-német viszonyt. Hitler bizalmatlanságát nem oszlátta el a magyar politikusok számos kérdésben felajánlkozó magatartása sem a tárgyalásokon. Imrédy és Kánya mindazonáltal nem akartak kezdeményezően fellépni a Csehszlovákia elleni háborúban. Hivatkoztak a magyar honvédség felkészületlenségére és a jugoszláv semlegesség hiányára. A kormánynak jó oka volt arra, hogy ne tegyen eleget a németek katonai beavatkozást sürgető kérésének. Mielőtt a magyar küldöttség Németországba utazott, Horthy tájékoztatást kért a vezérkari főnöktől a honvédség állapotáról. A jelentés igen lesújtó volt. A vezérkar főnöke kijelentette, hogy a magyar honvédség harckészültsége igen alacsony fokon áll, önálló támadó, vagy védelmi háború viselésére alkalmatlan.¹⁴ Hitlert azonban nem lehetett egykönnyen meggyőzni, kijelentette, hogy „aki részt akar venni a lakomán, annak a főzésből sem szabad magát kivonni”.¹⁵ A magyar politikusok a revízióra kínáló alkalmat természetesen azért semmiképp nem akarták elmulasztani, így végül beleegyeztek abba, hogy október 1-je után, ha a német csapatok megtámadják Csehszlovákiát, akkor pár nap múlva a honvédség is bekapcsolódik az akcióba.

Horthyék Kielben megígérték a honvédség harcba vetését, de ezt a lehetőséget azért mindenképpen el akarták kerülni. Annak érdekében, hogy mégis legyen egy olyan erő, melyet német követelésre a kormány különösebb felelőssége nélkül be tudjanak vetni, Horthy a vezérkarral egyetértésben – hazaérkezése után – úgy intézkedett, hogy az ország jelentősebb városaiban szervezzenek un. „lövész egyesületeket”, melyeket „különleges célok érdekében fel lehessen használni”.¹⁶

II. (A szabadcsapatok megszervezése és az akciók előkészítése)

Amikor a lövészalakulatok felállítását augusztus végén megkezdtek, nem kellett teljesen előlről kezdeni a szervezést. Már a harmincas évek elején készültek ugyanis olyan tervek, melyek portyázó századok létrehozását tűzték ki célul. Ezeknek a századoknak az lett volna a feladata, hogy a mozgósítás után pár órával rohanják meg az ellenséges határsávot, és kedvező terepszakaszt foglaljanak el a 3-4 nappal később felvonuló honvédség részére. 1935-36-ban gyakorlatokat is tartottak, annak kipróbálására, hogyan tudnak a portyázó századok egy erődövet áttörni.¹⁷ 1937-ben egy titkos egységet szerveztek Testnevelési Szaktanfolyam fedőnéven. Ez az alakulat a hiányzó magyar bombázó légierőt volt hivatva pótolni. Az ejtőernyős csoportot az ellenséges vonalak mögötti vasúti gócok megrohanására és elpusztítására, híd- és alagút robbantások végrehajtására képezték ki.¹⁸ Amikor a kormányzat megkezdte a lövészegységek szervezését, a vezérkar úgy intézkedett, hogy ezek a vezérkari főnökség 5. osztályának a vezetése alá kerülnek. Ez az osztály már rendelkezett a csehszlovákiai magyarlakta területeken olyan elszórtan elhelyezkedő szervezetekkel, melyek segíthették a lövészcsoporthoz tartozók tevékenységét. Az egységek parancsnoka Homlok Sándor vezérkari ezredes, a VKF.5. osztályának vezetője lett, a vezérkari főnöke pedig Stephan Valér vk. százados, aki a spanyol polgárháború alatt, mint megfigyelő, Franco csapatainál tanulmányozta a kiserődök leküzdésének módszereit.¹⁹

A szeptember eleji elképzelések szerint, ezeket a csoportokat spanyol mintára fogják overál ruhával és sapkával ellátni, és a spanyol polgárháború tapasztalatainak figyelembevételével kerülnek majd bevetésre. Feladatuk az lesz, hogy a csehszlovák erődvonalon átszivároga az erődöket hátba támadják és harcképtelenné tegyék, tekintettel arra, hogy a honvédség az erődök leküzdésére megfelelő tűzérsséggel nem rendelkezett. Az erődök elfoglalása után fog megindulni a honvédség általános támadása.²⁰ A vezérkar ismét – mint a Testnevelési Szaktanfolyam szervezésénél – a lövészcsoporthoz alkalmazásával a honvédség hiányos fegyverzetét igyekezett ellensúlyozni. A lövészcsoporthoz szervezése azonban elsősorban nem katonai, hanem politikai döntés eredménye volt, így a külpolitikai helyzet változásával folyamatosan módosult a lövészegységek gyakorlati felhasználásának terve is. A kormány a lövészcsapatoknak azt a feladatot szánta, hogy alkalmazásuk a csehszlovákiai magyarlakta területeken spontán nemzeti felkelés látszatát keltse, mert ez egy várható nemzetközi tárgyaláson alapos ütőkartya lehetne a magyar követelések támogatására.

A külpolitikai helyzeten kívül belpolitikai szempontokat is figyelembe kellett vennie a kormánynak a lövészegységek szervezésénél. Az Anschlusst követően különböző szélsőjobboldali, nyilas szervezetek – kezdetben a hivatalos szervek tudta nélkül – elítélve a kormány passzív, óvatos politikáját a májusi csehszlovák válság idején lövészcsapatok szervezésébe kezdtek.²¹ A fegyveres kiképzés lehetősége végett és a feltűnés elkerülése miatt a beszervezetteket különböző jobboldali lövész egyesületekbe (Polgári Lövész Egyesület, Csörgő Lövész Egyesület, Turáni Vadászok, Szittya Lövészek) irányították. Augusztus közepére már jelentős szélsőjobboldali, nyilas csoportok kaptak fegyveres kiképzést a különböző lövészegységekben. A kormány azonban már nem tűrhette tovább, hogy tőle független fegyveres alakulatok szerveződjének, így a „félhivatalos” lövészegységek létrehozásával is ki akarta fogni a szelet a szélsőjobboldal vitorláiból, és egyúttal a honvédség ellenőrzése alá helyezte a már létrejött csoportokat. Emellett igyekeztek folyamatosan kiszorítani a szélsőséges elemeket a szerveződő lövészcsoporthoz. A lövészcsoporthoz parancsnoki karát a területileg illetékes vegyesdandár parancsnokságok jelölték ki a hivatásos állományból,

akik miután megérkeztek állomáshelyükre, megkezdték a megfelelő emberek kiválogatását.²² A jelentkezés a lövészek közé nem volt teljes mértékben önkéntes, amennyiben az előírt létszámot csupán önkéntesekből nem lehetett volna kiállítani, a parancsnokok a szükséges tiszti és legénységi állományt saját belátásuk szerint SAS behívóval mozgósították. A szervezést megnehezítette, hogy a lövészegyesületeknél hivatásos tiszteket nem lehetett alkalmazni. Az egységek szeptember közepéig vasárnaponként tartalékos tisztek vezetésével sporttal egybekötött lögyakorlatokat végeztek, katonai kiképzést kaptak. Létszámukat egyenként hatszáz főben állapították meg.²³ A szükséges fegyverzetet és lőszert a honvédség készleteiből, a pénzellátmányt a Honvédség Gazdasági Hivatala útján, az illetékes hadbiztosi szervek ellenőrzése mellett kapták meg. Az egységeket meglehetősen jól felfegyverezték. A géppisztoly ekkor még újdonság volt a magyar csapatoknál, sok tiszt is itt találkozott először ezzel a fegyverrel.

Amíg a lövészegyesületek szervezése és kiképzése folyt, egyre feszültebbé vált a csehszlovák-német viszony. A lengyel és a magyar diplomáciának az volt a legfontosabb törekvése, hogy egyenértékűnek tudják elismertetni követeléseiket a német igényekkel. Félő volt, hogy a szudétánémet kérdés előttérbe állítása mellett elsikkadnak a magyar és lengyel követelések,²⁴ amelyeket – ahogyan arra már utaltam – Mussolini is aktívan támogatott. A lengyel diplomácia szeptemberben azzal próbálta Németországot meggyőzni, hogy a közös magyar-lengyel határ biztosabb gátat jelentene a Szovjetunióval szemben, és így az német érdeke is.²⁵ A magyar kormány ugyanakkor Párizsban és Londonban is próbált támogatókat szerezni a közös határ gondolatának, de nem sok sikerrel.²⁶

Szeptember 20-án bekövetkezett az, amitől a magyar kormány a legjobban tartott. Hitler magához rendelte Imrédyt és követelte, hogy Magyarország lépjen fel támadólag Csehszlovákia ellen, míg ő Chamberlainnel tárgyal.²⁷ A magyar kormány nem vállalhatta azt a felelősséget, hogy egy európai konfliktust robbantson ki, ami esetleg az ország teljes összeomlásához vezetett volna. Imrédy csak a csehszlovákia elleni erőteljesebb diplomáciai fellépésre és a szabadcsapatok esetleges bevetésére volt hajlandó. Ugyanezekben a napokban Horthy Miklós kormányzó is titokzatos, mindössze egynapos vadászon vett részt Kelet-Poroszországban, Göring meghívására.²⁸

A szeptember 22-i csehszlovák mozgósítás híre megkönnyítette Imrédy számára a döntést a lövészegyesületek bevetéséről. A lövészcsoporthoz szeptember 22-én, 23-án rendelték el a mozgósítást, SAS behívójegyek kézbesítésével a tisztek és legénység számára.²⁹ A vezérkar elgondolása az volt, hogy a német-csehszlovák feszültség miatt a csehszlovák hadsereget a szudétánémet területeken vonták össze, így a felvidéket katonailag lényegében kiürítették. Ebben a kedvező helyzetben akarták a lövészalakulatok mintegy 16-18 csoportját átdobni a határon, Mosonmagyaróvártól Vásárosnaményig, hogy a magyar lakta területeken nemzeti felkelést robbantsanak ki.³⁰

A Budapesten megszervezett lövészcsoporthoz mozgósítása nem járt minden gond nélkül. Budapesten ugyanis a nyilasok arra törekedtek, hogy embereik minél nagyobb számban jelentkezzenek a lövészegyesületekbe, így a mozgósítás valóságos nyilas felvonulássá alakult át, mely Szálasi éltette. A mozgósítás után Romhány és Balassagyarmat körzetében elhelyezett budapesti csoportoknál tovább folyt a nyilas izgatás a kormány ellen. A nyilasok szélteiben-hosszában terjesztették, hogy előbb kiverik a cseheket a felvidékről, majd fegyvereiket a kormány ellen fordítják.³¹ Budapesten nagyobb magánvállalatoknál jelentek meg a nyilasok és a szabadcsapatok részére való gyűjtés ürügye alatt adományokat kértek.³² Az ilyen és hasonló megnyilatkozások miatt ezeknek az egységeknek a fegyverzetét Vácott visszatartották, majd a belügyminiszter utasítására a nyilasok leghangosabb csoportjait visszavitték Budapestre és leszerelték.³³

Más alakulatoknál sem volt sokkal jobb a személyi állomány összetétele. A későbbiekben legjelentősebbé váló kecskeméti lövészegyesület parancsnoka, Tormássy-Szávits Sándor őrnagy szerint, az 5 egységében a legénység 50%-a jobboldali beállítottságú, míg a másik 50% mérsékelt hazafi, a tisztikar 90%-a pártönkivüli mérsékelt ember volt, de 10%-a fajvédő csoportokból tevődött össze.³⁴ A felmerült problémák miatt belpolitikailag veszélyesnek tűnt a lövészegyesületek bevetése, ezért szeptember 25-én a vezérkar leállította az egységek határon túli tömeges alkalmazásának tervét, és hogy jobban ellenőrzés alatt lehessen tartani a csoportokat, a vezérkari főnök szeptember 27-én elrendelte, hogy a lövészegyesületeket alakítsák át honvéd csapatokká. Ennek megfelelően pl. a kecskeméti lövészegyesület a Magyar Királyi XVI. lövészszázlőalj elnevezést vette fel.³⁵ A zászlóaljok személyi állománya ekkor tette le a szolgálati szabályzat 7. részében előírt honvéd esküt, tehát ettől a naptól ezeket az alakulatokat már nem tekinthetjük irreguláris csoportoknak, annak ellenére, hogy megtartották különállásukat és szervezetiileg továbbra is a VKF.5. osztálya alá tartoztak

A lövészegyesületek átszervezése honvéd alakulatokká azonban nem jelentette azt, hogy a kormány lemondott volna arról, hogy a magyar-csehszlovák határ mentén hasonló összetűzéseket robbantson ki, mint amilyenek szeptember közepétől a szudétánémet területeken folytak. Az új típusú szabadcsapatok szervezése Kozma Miklós, az MTI elnök vezérigazgatója, volt belügyminiszter kezdeményezésére indult meg. Kozma, aki már eddig is jelentős szerepet vállalt a Csehszlovákia elleni propaganda háború irányításában, úgy látta, hogy a kialakult nemzetközi légkörben Magyarországnak a Felvidéken el kell fogadnia a nemzetiségi elv érvényesítését, de Kárpátalját akár katonai erővel is vissza kell szerezni. Ezért a nyugat-magyarországi „felkeléshez” hasonlóan akart Kozma szabadcsapatokat szervezni, melyek betörnek Kárpátaljára és ott a nemzeti felkelés látszatát keltik.³⁶ Ezt a tervet a szűkebb kabinet szeptember 29-én ismerte meg. Rátz hadügyminiszter támogatta az elképzelést, míg Imrédy ingadozott, de végül beleegyezett az akció előkészítésébe, mert minden lehetőséget ki akart használni a revízió megvalósítására. A miniszterelnök elvi hozzájárulásával Kozma, még aznap este magához kérte a nyugatmagyarországi „felkelés” egyik vezérét Héjjas Ivánt, – akinek az emberei augusztus végén a kecskeméti lövészegyesületbe léptek be. Most, mint XVI. lövészszázlőalj, éppen Vásárosnaményben állomásoztak. Héjjas utasítást kapott, hogy azonnal kezdje meg a szabadcsapatok szervezését.³⁷

Chamberlain Hitlernél tett látogatásai és a müncheni egyezmény egyértelműen bizonyították a magyar kormánynak, hogy a Csehszlovákia elleni fellépés nem veszélyezteteti komolyan a nyugati hatalmakkal fennálló kapcsolatokat, ezért Imrédy október 1-én hivatalosan felkérte Kozma Miklóst, hogy vállalja el a kárpátaljai akció politikai vezetését.³⁸ A katonai vezetést a lövészszázlőalj parancsnokság, vagyis a VKF.5. osztálya látta el. Kozma nem tartotta szerencsésnek, hogy a politikai és katonai vezetést megosztották. Teljhatalommal ő akarta vezetni az akciót – a feladat jellegéből adódóan az egyszemélyi vezetést tartotta volna megfelelőnek. Mindezek ellenére Kozma naplójának tanúsága szerint „észrevétlenül kialakult olyan helyzet, hogy én jó érzéssel tudja milyen minőségben, de tárgyalok a ruszin kérdésben mindenkivel a világon. A dolog odáig fejlődött, hogy minden vonatkozást én mozgatok csak azt nem tudom, hogy milyen minőségben”.³⁹

Először október elején a „Ruszin Függetlenségi Komité” elnevezésű rádióállomást szervezték meg. Ez katonai rádiókészülékek átalakításával a csehszlovák rádióadók hullámhosszán adta műsorát közvetlenül a határ mellől. Azt a látszatot akarták kelteni, hogy az adó valahol Kárpátalján működik, ahol egy ruszin függetlenségi szervezet tevékenykedik. Ennek megfelelően az adás egy része rejtjeles üzeneteket sejtetett,

szabotázs cselekményekre uszított, másrészt célzatos politikai tájékoztatással igyekezett destabilizálni a kárpátaljai helyzetet.⁴⁰

A direkt akció terveit a VKF.5. osztálya dolgozta ki. A lövészászlóalj állományából kiválogatott csoportokat akarták előzetes kiképzés után bevetni. A vezérkar az akciót módszeresen, a katonai szabályzatoknak megfelelően akarta megszervezni, de ezt a feladatot nem nagyon lehetett az érvényben lévő szabályzatok szellemében megoldani. Első világháborús és Stephan Valér Spanyolországban szerzett harctéri tapasztalatai mellett csak Steiner Kálmán: Felkelők, szabadcsapatok és portyázó különítmények című könyve szolgálhatott bizonyos támpontul.⁴¹ Így aztán az akció tervezői elmerültek a módszertani kérdések megoldása terén az akták tologatásában. Kozma Miklós sürgette a vezérkart, a szabadcsapatok minél gyorsabb bevetésére, mivel a politikai cél az volt, hogy még a komáromi tárgyalások megindulása előtt eredményt tudjanak felmutatni, és nyomást tudjanak gyakorolni Csehszlovákiára, ezért aztán a politikai érdekek elmosták a vezérkari terveket, az alapos kiképzést, ami természetesen az egységek alkalmazhatóságának kárára ment.

Október 4-én este – mielőtt Vásárosnaményre indult volna – Kozma egy utolsó megbeszélését folytatott Imrédyvel és Kányával a kárpátaljai akció részleteiről. Ekkor javasolta a kapcsolatok felvételét Lengyelországgal, hogy megszervezzék a magyar szabadcsapatok tagjainak fogadását a lengyel határon, továbbá magyar szabadcsapatok átdobását Lengyelországba, hogy északról is támadják a kárpátaljai területeket. Kozma bízott az akció sikerében, Imrédynek és Kányának kijelentette, hogy „a Rutén földön nyugalanság kell, ezt mi megcsináljuk. Európának Rutén kérdése lesz!”⁴²

III. (A szabadcsapatok akciói az első bécsi döntésig)

Miközben Kozma Budapesten szervezte a kárpátaljai akciót, Kisvárdán Héjjas Iván is megkezdte a szabadcsapatok toborzását. Alapvetően a XVI. honvéd lövészászlóalj állományára támaszkodott, hiszen ez az egység szinte családi szervezés alapján jött létre. Augusztus végén ugyanis a kormányzó Héjjas Aurélt bízta meg a kecskeméti lövészegyesület megszervezésével, így a 23-i mozgósításra a Héjjas portán került sor. Itt szerelték fel a csoportot.⁴³ Miután az egység honvéd alakulattá szerveződött, szeptember 27-én a zászlóalj parancsnoka Vásárosnaményen, majd Kisvárdás szabályos kiképzési programot kezdett a harckészültség fokozására. Emellett fokozatosan „selejtezte” az alakulatba nem való kétes egzisztenciájú embereket. A személyi állomány összetétele azonban nem javult lényegesen, mivel Kecskemétről a társadalmi szervezők, akik beszervezettek számának növelésével akarták személyüket a felsőbb parancsnokság előtt felértékelni, újabb és újabb csoportokat küldtek. Közöttük ugyancsak számosan jöttek lumpen környezetből, s vallottak szélsőséges nézeteket.

Jelentős változást jelentett a zászlóalj életében Héjjas Iván megjelenése Kisvárdán, október első napjaiban. Héjjas közölte a zászlóalj parancsnokával, hogy küldetésének az a célja, hogy csoportokat szervezzen különleges feladatok végrehajtására a lövészászlóalj állományából. A vezetése alá kerülő emberek feladatairól annyit árult el, hogy folyamatosan fogják őket átdobni a határon kisebb osztagokban, azzal a feladattal, hogy a határon túl vasúti berendezéseket, hidakat és más hasonló műszaki létesítményeket robbantsanak, vagy gyűjtsanak fel. Rajtaütéseikkel zavart és pánikot kell előidézniük a cseh területeken. Feladataik végrehajtása mellett az egységeknek éjjelenként menetelve kellett elérniük a lengyel határt.⁴⁴

A lövészászlóalj tisztikara nem értett egyet a Héjjas által vázolt tervvel. Tartalékos tisztek lévén, jobban ismerték embereiket, szorosabban kötődtek hozzájuk, így jobban is féltették őket a kellően végig nem gondolt vállalkozásoktól. Erdős Zoltán a XVI. zászlóalj segédtisztje szerint: „Az említett elgondolás csupán arra lehet jó, hogy a felelősségünkre bízott embereket a biztos pusztulásba küldjük. Mert ha elfogadjuk is, hogy a cseh nem jó katona, akkor erre még csak szükség sincs, hogy páncélcsoportokról mint körvadászaton a nyulakat, felszámolják ezeket a nyomorúságosan felfegyverzett szerencsétleneket”.⁴⁵ A tisztikar józansága ellenére végül is a XVI. zászlóaljból a „roham század” szinte teljes egészében, parancsnokával, Prém Józseffel együtt jelentkezett a Héjjas által szervezett csoportba. Az átlépők a lövészászlóaljnál leszereltek, és a Héjjas csoporthoz bevonulva vadonatúj polgári ruházatot s jellegzetes kucsmát kaptak. A toborzás befejezésével Prém rohamszázadát átszállították Gergelyi községbe, ahol Héjjas Iván harcálláspontját berendezve várta az engedélyt a határátlépésére.

Kozma Miklós október 5-én érkezett Kisvárdára, hogy személyesen ellenőrizze a szabadcsapatok bevetését. A katonai parancsnokság is ekkor alakult meg a helyszínen Stephan Valér parancsnokságával. Ettől kezdve az egységet „S” csoportként kezdték emlegetni. Október 6-án bevetésre készen állt a Héjjas által szervezett csoport kb. 150 fővel, amely főleg a XVI. honvéd lövészászlóalj állományából, és sok kétes elemből állt, akik szeptember 27-én nem voltak hajlandók letenni a honvéd esküt, viszont amikor megtudták, hogy Héjjas szabadcsapatot szervez, kisebb csoportokban próbáltak eljutni hozzá.⁴⁶ Harcra fogható volt még mintegy 200 fő a többi lövészászlóaljból önként jelentkezettek közül, valamint a Testnevelési Szaktanfolyam szabadcsapatokhoz beosztott egységei.

A helyi határbiztosító őrsök felderítési jelentései alapján megtudták, hogy a határ mentén Tiszaújlakon és Nagybatkán a csehszlovák határőrségen kívül csupán kb. 1-1 század, a rafajnai erdőben pedig 1 zászlóaljnyi csehszlovák katonaság állomásozik. A VKF. 2. osztályának értesülései alapján ismert volt előttük, hogy szokásos körülmények között, a 36. és 45. csehszlovák gyalogezred illetve a 12. tüzérezred állomásozik a kárpátaljai területeken.⁴⁷ Ezek az egységek azonban nemzetiségileg nagyon vegyes összetételűek voltak, ezért cseh szempontból nem számítottak teljesen megbízhatónak. Emellett ezekben a napokban kezdődött meg a szudétánemet tisztek és legénység leszerelése, ami szintén gyengítette ezeket az ezredeket. A csehszlovák határ védelmét ugyanakkor azonban jelentősen erősítette a határ mentén kiépített összefüggő megfigyelő és erődvonat, amelyen a magyar felderítés mégis talált egy kb. 1,5 kilométer széles rést Tárpa és Beregsurány között, melyet csak 3 félig kész erdő zárt le. Stephan Valér elhatározta, hogy ezt a szabad rést kihasználva kíséri meg – harc nélkül – minél gyorsabban átjuttatni az első csoportokat a határon. Így október 6-án és 7-én éjjel hat, egyenként 10-12 fős járőrt indított útnak.⁴⁸ A járőrök felszerelése nem felelt meg maradéktalanul az előttük álló nehéz harci feladatoknak. A járőrök fegyvereinek tűzereje a határ átlépése és a létszám csökkenésével megjavult. Például az 1. és 2. számú járőrök október 8-i egyesülése után – a létszám időközbeni csökkenése miatt – a csoport csak 12 főből állt, ám a két összevont egység teljes fegyverzetével – 2 géppisztollyal, 22 puskával és 44 kézigránáttal – rendelkezett. A járőrök feladatát Stephan Valér lényegében ugyanabban határozta meg, mint néhány napja Héjjas: a magyarlakta területeken átjutva a ruszin területek visszacsatolásának, illetve az erről dönteni hivatott népszavazás propagálása, röpiratok szétszórása, és kisebb csehszlovák egységek megtámadása. Tevékenységük közben a csoportoknak folyamatosan a lengyel határ felé kellett húzódnia, végül pedig átlépni azt.

Az október 6-án és 7-én útnak indított hat járőr harc nélkül lépte át a határt. A magyarlakta területeken a helybeliek nagy lelkesedéssel fogadták őket, gondoskodtak ellátásukról, tájékoztatásukról. A tájékozódást a környéket jól ismerő lakosok is segítették. Az első pár nyugalmas nap után azonban vesszőfutássá vált a szabadcsapatok útja. A csehszlovák hadsereg és csendőrség nagy erők bevetésével megkísérelte kézre keríteni őket; ellenőrizték az utakat, a lakott településeket, alacsonyán szálló repülőgépekkel pásztázták az egész vidéket. Ilyen körülmények között a járőrök szinte csak éjszaka vagy az erdőségek fedezete alatt tudtak mozogni. Így is állandó harcra kényszerültek. Feladatukat teljesítve rajtaütéseket hajtottak végre egyes út és hídfőrségeken; vágányokat robbantottak fel. Útvonaluk mentén leszaggatták a telefon- és távíróvezetékeket. Az erős csehszlovák elhárítás ellenére végül is sikerült a csoportoknak mintegy két hét alatt elérniük a lengyel határt, melyet az egyesült 1-2. számú járőrök október 18-án, az 5-6. számú 20-án a 3. számú pedig 21-én ért el.⁴⁹ Ezek a „surranó” szabadcsapatok a feladatukat lényegében végrehajtották, fokozták a zavart, nyugtalanságot Kárpátalján. Emellett a magyar propaganda számára elsőrendű hírszerzőanyagot szolgáltatottak a „ruszin felkelés” bizonyítására a nagyvilág előtt.

Október 8-án a határ addig csendes csehszlovák oldala megélénkül. A tarpai Nagyhegyről jól látszott, hogy a beregszászi vasútállomáson sűrűsödött a forgalom, vonatok jöttek-mentek és hosszabb ideig álltak az állomáson, ami kirakodást sejtetett. A szabadcsapatok parancsnoksága a megfigyelt mozgást úgy értékelte, hogy csapatszállítás folyik Beregszászra a tarpai rés zárására, mivel észrevették a szabadcsapatok átdobásának helyét. A csapatszállítások megakadályozására elhatározták, hogy a vasútvonalat sürgősen felrobbantják. A Kárpátalja déli részének vasúti összeköttetését biztosító fővonal megszakítását a külügyminisztérium is fontosnak tartotta. Október 7-én ugyanis a varsói magyar követől olyan információt kaptak, hogy a kárpátaljai vasútvonalak ügye Romániát annyira nyugtalanítja, hogy a kérdést kész helyzet teremtésével – az ottani vasúti hidak felrobbantásával – sürgősen le akarták zárni.⁵⁰

A vasúti fővonal felrobbantására a legmegfelelőbb pontok a benei vasúti hídnál és a határhoz legközelebb fekvő Bátor-beregszászi vonalrészeken voltak. A benei híd, melyet géppuskával megerősített állandó őrség védett, a tarpai rés irányában feküdt, így nagyobb egységgel is könnyen elérhető volt; a híd felrobbantása pedig hosszabb időre lehetetlenné tette volna a vasúti forgalmat a vonalon. Ezzel szemben Bátor-Beregszász között, zárt csehszlovák megfigyelő vonal volt kiépítve, amelyen csak kisebb egységek tudtak volna „átcsúszni”. Ezen a szakaszon megfelelő tereptárgy hiányában csak a síneket lehetett felrobbantani. A vasúti fővonal több helyen történő felrobbantása azonban minden bizonnyal riasztotta volna a csehszlovák hadsereget, és ez lehetetlenné tette volna a későbbiekben nagyobb egységek harc nélküli átjutását a határon. A parancsnokság úgy határozott, hogy október 8-ról 9-ére virradó éjjel kisebb robbantó csoportokat küldjenek át a határon, de azok csak 10-én éjjel lépnek akcióba. Egyidejűleg a nagyobb egységek, vagy esetleg a szabadcsapatok általános támadásának megindulásával. Nagyobb offenzíva végrehajtásához azonban a kormány engedélyére volt szükség, ezért Kozma Miklós Budapestre ment, hogy Imrédy beleegyezését megszerezze az általános támadáshoz.

Kozmát más problémák is Budapestre szolgáltatták. Bármilyen bizakodó jelentéseket küldtek is a katonai parancsnokok a szabadcsapatokról Budapestre, a belügyminiszter aggodalma nem szűnt meg a szabadcsapatok szélsőséges, nyilas tagjainak viselkedése miatt. Különböző hírsztelések jutottak el ugyanis a fővárosba a szabadcsapatok egyes „harcosainak” erőszakoskodásairól, boltkirablásokról, zsidó házak ablakainak beveréséről, stb.⁵¹ Persze nemcsak a „civilre” volt panasz, a hivatásos tisztek között is akadt olyan, aki „a hatáskörébe nem tartozó ügyekben hatalmaskodás színezetét keltő rendelkezéseket

tett", amint azt később egy katonai bíróság is megállapította.⁵² Kozma sem táplált illúziókat emberei iránt, előre látta, hogy bármennyire is próbálják őket fegyelmezni, „ahol a bevonulás megtörténik, ezeket a csapatokat egy percre sem szabad egyedül hagyni, mert nagyobb anti propagandát a magyar ügynek elképzelni sem lehet. Mihelyt feladatukat befejezték a szabadcsapatokat azonnal vissza kell vonni a területről”.⁵³ Az említett körülmények ismeretében is elhatározta azonban, hogy az adott helyzetben megvédi az alakulatokat bármennyire jogosak az ellenük felhozott vádak, mert „ilyen dolgokat nem lehet hálósípkás polgárokkal megcsinálni”.⁵⁴

Amíg Kozma a szabadcsapatok problémáival foglalkozott Vásárosnaményen, addig a külügyminisztérium az akció diplomáciai háttérét igyekezett biztosítani. Október 5-én Csáky István a külügyminiszter kabinetfőnöke Lengyelországban tárgyalt Beck lengyel külügyminiszterrel a kárpátaljai akció összehangolásáról.⁵⁵ Csákynek sikerült elérnie, hogy a lengyelek teljes diplomáciai támogatásukról biztosítsák a magyar kormányt. Ígéretet tettek a lengyel-csehszlovák határ lezárására a Dukla-szorostól Keletre, de katonai támogatást csak szabadcsapatokkal voltak hajlandók nyújtani, amikor már a magyar akciók is megkezdődnek. A lengyel vezérkar mereven elzárkózott magyar egységek „feltűnést keltő és bonyolult” átrepüléséről Lengyelországba, hogy északról is támadjanak magyar szabadcsapatok. Csehszlovákia északi határának nyugtalanítását kizárólag lengyel feladatnak tekintették. Viszont megszervezték a magyar szabadcsapatok tagjainak lengyelországi fogadását, akik ismertető jelként egy szentképet használtak, melynek a hátán egy 40-el kezdődő szám volt.⁵⁶

Kozmának október 9-én délelőtt sikerült Imrédyvel Budapesten tárgyalnia, aki ekkor hajlandónak mutatkozott az általános támadás megindításának engedélyezésére. Felmerült, hogy az akció támogatására egy-két tüzér üteget is ellophattak volna a honvédségtől, „mely szívesen hagyta volna magát meglopni”.⁵⁷ Kozma – „ha valakinek ülni kell, az én leszek” – felkiáltással minden felelősséget magára vállalt, hogy adott esetben az egész akciót az ő magánkezdeményezéseként lehessen feltüntetni. Bármennyire „magánháborút” akart Kozma kezdeni, a külügyminiszter azért szükségesnek érezte az olasz kormányt azonnali – egy 13:45-kor elküldött szigorúan titkos számjeltáviratban – értesítését, hogy „rutén területen megindult akciója felkelőknek holnaptól kezdve fokozott tempóban lesz érezhető”.⁵⁸ Este hét órára azonban Imrédy megváltoztatta álláspontját, nem engedélyezte az általános támadást, csak a szabadcsapatok korlátozott tevékenységének folytatásához járult hozzá.

A miniszterelnök döntése után nem sokkal érkezett meg Budapestre a hír, hogy az október 8-án a határon átdobott speciálisan kiképzett csoportok több helyen felrobbantották a bátyui vasútvonalat és a levegőbe röptették a borsavai vasúti hidat. A bátyui vonalat a testnevelési Szaktanfolyamnak a szabadcsapatokhoz beosztott tagjai robbantották fel, akik az akció után azonnal visszatértek magyar területre. A csehszlovákok erőfeszítései eredményeképpen azonban ezen a vonalon a vasúti forgalom már október 10-én helyreállt.⁵⁹ A borsavai vasúti hidat az a járőr csoport robbantotta fel, amelyhez szintén a Testnevelési Szaktanfolyamról osztottak be robbantó szakembereket. A járőr 9-én éjjelkor rohanta meg a hidat: a robbantók harc közben szerelték a tölteteket, majd robbantottak, aminek következtében a híd keleti oldalán a szárazföldi rész felett megszakadt az áthidalás. Az okozott károk azonban csupán négy napig tették használhatatlanná a hidat. Feladatuk végrehajtása után a robbantók visszatértek Tarpára, a járőr pedig szinte „végig rohanva” Kárpátalján már október 15-én átlépte a lengyel határt.⁶⁰

A vasútvonalak robbantásával egyidőben – a miniszterelnök ellenkezéséről még nem értesülve, vagy azt figyelembe nem véve – Tarpáról az eredeti terveknek

megfelelően útnak indítottak két szabadcsapat századot. Az első század azt a feladatot kapta, hogy október 9-én éjjel a tarpai résen átcúsúzva vonuljon Munkács alá, 11-én foglalja el a várost, szervezze meg a védelmet, majd induljon tovább Ungvár elfoglalására. Sikertelenség esetén a lengyel határ felé kellett áttörniük. A második századnak 11-én éjjel Beregszászt kellett elfoglalnia. Amennyiben a várost nem tudták volna bevenni, akkor a magyar határ felé kellett volna hátrálniuk. Mindössze két könnyű fegyverzetű, alig-alig kiképzett századdal megtámadni a legnagyobb kárpátaljai városokat, öngyilkos vállalkozás volt még akkor is, ha számítani lehetett a magyar lakosság támogatására.

Az 1. század amely zömében a Héjjas csoportból alakult, harc nélkül átjutott a határon és azonnal megkezdte a távíró-és telefonvezetékek leszaggatását. Kora reggel érték el a vasútvonalat, ahol Prém főhadnagy parancsot adott a borsavai vasútállomás megrohanására. Amíg egy nyolc fős raj az állomás elfoglalására indult, a század tovább vonult a beregi szőlőhegyek felé. A raj a vasútállomáson épp egy indulni készülő katonavonatot talált, melyet meglepetésszerűen elfoglaltak, az ellenszegülő állomásfőnököt és egy cseh katonát pedig lelőttek. A katonákat szélnak orosztették, az állomás berendezését összetörték, a mozdonyt felrobbantották, majd a század után indultak, melyet nyolc óra körül utol is értek a muzsalyi hegyen.⁶¹

A borsavai vasútállomás megrohanása elárulta a csoport helyzetét és csehszlovák csapatösszevonást idézett elő. A délelőtti folyamán a század beljebb húzódott a hegyekbe, mert észrevették, hogy Borsava felé több, katonákkal megrakott teherautó haladt. A délutáni tisztai gyűlésen szóba került, hogy a legénység hiányos kiképzettsége és kimerültsége miatt célszerűbb volna visszafordulni. Végül mégis tartották magukat a kapott parancshoz és 18 óra körül elindultak Munkács felé. Az éjszakai menetelés a Szernye mocsáron keresztül teljesen kimerítette az embereket. Több pihenőt kellett tartaniuk, ezért már világosban érkeztek meg a Munkácstól délre kb. 10 kilométerre, Dercen és Fornos között elterülő Nyires erdőbe. A csapat érkezésének híre gyorsan elterjedt a környező falvakban, és természetesen a délelőtti órákban már a csehszlovák csendőrség is tudomást szerzett a magyarok jelenlétéről. A falubeliek közül többen meglátogatták az erdőben pihenő századot, élelmet és italt vittek nekik, egyesek pedig csatlakoztak a csoporthoz. A helybeliek figyelmeztették a csoport parancsnokát, hogy a csehszlovák hatóságok már tudnak a század jelenlétéről. Ezt az is megerősítette, hogy dél körül feltűnt egy csehszlovák felderítő repülőgép, egy kört írt le az erdő fölött, majd eltűnt. Ezek után nem érhetne teljesen váratlanul a századot, hogy három óra körül a riadóztatott környékbeli csendőrök, két kerékpáros zászlóalj és egy harcokosi szakasz három oldalról megközelítette a pihenő csapatot. A harcokosik megjelenése pánikot idézett elő; a gyors indulás miatt a csoportok összekeveredtek, teljesen szétzórva próbálták a harc elől kitérve keleti irányba kitörni a bekerítésből. Az elsőnek induló egységek még sikerrel ki tudtak bújni az átkarolásból. A később kitörni próbáló egységek miután kitértek az erdő takarásából, már harcra kényszerültek a felfejlődött csehszlovák kerékpárosokkal és harcokosikkal. A század vége egy vizesárokban mellig a vízben állva, mindkét oldalra tüzelve vette fel a harcot a géppuskákkal, golyószórókkal és harcokosi ágyúval tüzelő csehszlovák csapatokkal. A szabadcsapat a sötétség beálltáig kitartott, amikor a csehszlovákok váratlanul visszavonultak, ekkor sebesültjeit hátrahagyva a magyar század is visszavonult. Az éjszaka folyamán a csoportok teljesen szétzóródtak, és részben a lengyel, részben pedig a magyar határ felé próbáltak eljutni. Végül lengyel területre csak igen kevesen, mindössze 6-an tudtak menekülni. Magyar területre 22 főnek sikerült hosszabb-rövidebb bolyongás után visszajutnia.⁶² A szabadcsapat legnagyobb része, mintegy 40 fő, a következő napokban csehszlovák fogságba esett. Az első század a Dercen-fornosi „csatában”, illetve az utána következő napokban 15 halottat veszített; a

csehszlovák hadsereg veszteségeit – Kárpátalja Magyarországhoz csatolása után előkerült adatok alapján – körülbelül 30 főre tették.

Az első két század elindulása után Vásárosnaményben tovább folyt a csapatok felkészítése, mivel annak ellenére, hogy Magyarország felől mintegy 180 fő lépte át a határt, a csehszlovák határvédelem tétlen maradt, még a 9-én felrobbantott borsavai vasúti híd helyreállítását sem kezdték meg. A tarpai Nagyhegyen lévő figyelőpontról is csak szórványos lövöldözést észleltek Muzsaly irányából. A felderítési jelentések viszont arról számoltak be, hogy Beregszászra néhány páncélgépkocsi érkezett, ezért a várható komolyabb csapaterősítések előtt a még rendelkezésre álló valamennyi erőt át akarták dobni a határon.

Az általános támadás helyett a felsőbb parancsnokság október 10-én délelőtt Beregszász elfoglalását tűzte ki a reguláris honvéd lövészzászlóalj (3 zlj.) és a szabadcsapatok (2 ~~szad.~~) számára. A kijelölt egységek 10-én este 8 órakor a tarpai Nagyhegyen gyülekeztek, amikor megérkezett Budapestről Kozma Miklós és Homlok Sándor vk. ezredes. Homlok a helyszínen megtiltotta a lövészzászlóalj harcra vetését, de mivel Stephan Valér Beregszász elfoglalását a harmadik és negyedik szabadcsapat század bevetésével is végrehajthatónak tartotta, számukra engedélyezte a határ átlépését.⁶³ Kozma nem értett egyet Homlok döntésével. Szerinte a szabadcsapatok átdobása, még ha az nem is teljes rendelkezésre álló erőt jelenti, politikailag ugyanazt az eredmény fogja elérni, a siker legkisebb reménye nélkül. A többnyire nyilas „aszfaltbetyárokkal” feltöltött szabadcsapatokkal Kozma végrehajthatatlannak tartotta a terveket.⁶⁴ Homlok bár igazat adott Kozmának, nem volt hajlandó a kiadott parancsait megváltoztatni. Utólag egyesek azzal indokolták Homlok döntését, hogy meg akart szabadulni a nyilas befolyás alatt álló gyanús egységektől, ezért küldte át őket könnyű szívvel a határon.⁶⁵

Alighogy a 3. század elindult, váratlanul megjelent a tarpai Nagyhegyen Iván Imre főhadnagy, 9-én útnak indított 2. század parancsnoka és jelentette, hogy százada a határmenti erdőkben eltévedt és az éj leple alatt már nem tudták átlépni a határt. A 10-i napot egy erdőben töltötték, ahol a közeli Tarpáról hozott bortól az egész legénység lerészegedett. A rend ugyan estére helyreállt, de Iván Imre a kellően ki nem képzett és össze nem szokott századdal Beregszász megtámadását kétséges vállalkozásnak tartotta. Ezek a fejlemények is Kozmát igazolták, de a katonai vezetés ragaszkodott a támadás végrehajtásához, ezért az új helyzetben úgy intézkedtek, hogy Iván főhadnagy parancsnokságával a 2. és 3. század feladata továbbra is az, hogy megtámadja Beregszászt, a 4. század pedig biztosítja az akciót, s szükség esetén közbe avatkozik.

A három századnak sikerült harc nélkül áthaladnia a határvonalon, a csehszlovák erődvonalon túl azonban a 2. és 4. század egymást ellenségnek nézve harchoz feküdt, míg a 3. század tőlük elszakadva nyugodtan tovább menetelt. Lövés nélkül átjutottak a Borsava hídján és menetből felmentek a Bene és Muzsaly közti Vasbika hegyre, ahol táborot vertek. A 2. és 4. század, miután tisztázták egymás kilétét, tovább vonultak, de nem mertek átmenni a borsavai hídon, mivel attól tartottak, hogy a hidat őrzik, ezért inkább átgázoltak a kb. másfél méter mély folyón. A kötelék eközben teljesen felbomlott, rendetlen tömegként nyomultak előre Muzsaly irányába, ahol már világos nappal szétszóródtak a faluban és elvegyültek a lakossággal. Muzsalyból a két század a beregszászi hegyre ment, ahol táborot vertek.

A csoport parancsnoka a napközben a hegyen kószáló és kíváncsiskodó helyi lakosoktól szerezte be értesüléseit, mely szerint Beregszászt teljesen megszállta a csehszlovák hadsereg.⁶⁶ Iván főhadnagy nem küldött ki járőrt Beregszász felderítésére,

hanem azonnal feladta a város megtámadásának tervét. Úgy döntött, hogy megpróbál csoportjával Lengyelország felé elvonulni. Október 12-én hajnalban indult el a két század s miután véletlenül ráakadtak a nyugodtan táborozó 3. századra, Iván főhadnagynak sikerült egyesítenie csapatait. A délelőtti folyamán egy csehszlovák csendőrzárőr közelítette meg az egységet, mire vad lövöldözésbe kezdtek, az ugyanebben az időben feltűnő csehszlovák felderítő repülőgépekre pedig géppisztolyból tüzet nyitottak. Ezzel a teljesen felesleges és hatástalan lövöldözéssel az egység véglegesen felfedte magát a csehszlovák hadsereg előtt. A délután folyamán Iván főhadnagy teljesen elvesztette tájékozódó képességét, s a szabadcsapatot anélkül vezette tovább, hogy tudta volna merre járnak. Sötétedés után, egy távoli fényszóróvillanást meglátva, a teljesen elcsigázott emberek rémülten szétfutottak. Nagy nehezen sikerült csak a tiszteknek rendezni az egységet, amikor is kiderült, hogy Iván főhadnagy eltűnt. A csoportban teljessé vált a fejetlenség. A rangidős tiszt nem vállalta a szabadcsapat vezetését, így végül Kozma hadnagy vette át a parancsnokságot, és az erdőben beljebb vezette az egységet. 13-án reggel a csoport a Borsava partján déli irányba indult, de hamarosan ismét pihant kellett tartaniuk a legénység kimerültsége miatt. Az emberek tüzet raktak, konzervet melegítettek, ruháikat szárították. Kozma hadnagy a helyzetet értékelve úgy döntött, hogy megpróbálja a szabadcsapatot Tiszauljak felé visszavezetni Magyarországra. A délelőtti folyamán ismét csehszlovák felderítő repülőgépek jelentek meg az egység fölött, de délután 2-ig nyugalom volt, amikor is egy csehszlovák felderítő szakasz közelítette meg a szabadcsaptot. A csehszlovák felderítők és az őrség között kibontakozó tűzharc hallatára a pihenő emberek felszerelésüket szétszórva pánikszerűen beljebb menekültek az erdőbe, miközben csehszlovák bombázó repülőgépek támadták az erdőt. A teljesen szétszóródott csoportot csak 5-6 óra körül sikerült valamelyest rendezni, és újra tábort verni. A kiküldött felderítő zárőr azt jelentette Kozmának, hogy az erdőt teljesen körülzárták. A könyékbeli golyások is úgy informálták a parancsnokot, hogy az erdőt bekerítették a csehszlovák csapatok, sőt nehéztűzértséget, egy lovasezredet és harckocsikat is összevontak a salánki erdőnél. A kedvezőtlen hírek hatására, Kozma tisztí értekezletet hívott egybe, amelyen megállapították, hogy sem Lengyelország, sem Tiszauljak felé nem tudnak harc nélkül elvonulni, ezért a felesleges vérontás elkerülése végett megadják magukat. A tisztí gyűlés döntésének értelmében az egység október 14-én 5 óra tájban kis csoportokban kivonult az erdőből és a meglepett, többségben ruszin és magyar katonákból álló csehszlovák csapatok előtt, akiknek egy részét már az átállás gondolata is foglalkoztatta⁶⁷, letették a fegyvert.

Ha Kozma nem mulasztja el az alapos felderítést, rájött volna, hogy a több mint 300 fős szabadcsapatával szemben, közvetlenül mindössze egyetlen csehszlovák század hosszan elnyúló rajvonala feküdt az erdőszélen. A szabadcsapatot kis egységekre osztva szét lehetett volna húzni a csehszlovák erőket, és ha veszteségekkel is, de el lehetett volna érni a csak 6-8 kilométerre levő hegyvonulatokat, melyek összefüggő rengeteiben eljuthattak volna a lengyel határig.

A határ túloldalán történő eseményekről Vásárosnaményben nem tudtak semmit, és az eredeti terveknek megfelelően folytatták a csapatok felkészítését. Október 11-én egy 34 fős csoportot próbáltak átjuttatni a határon⁶⁸, hogy megerősítsék a Beregszászt megrohamozó századokat. Ez az egység azonban már nem tudott átjutni a csehszlovák erdővonalon, ugyanis a csehszlovák határőrizet fokozatosan megszilárdult. Megerősítették az erdőket, az erdők közti térséget és a tarpai rést is lezárták egy katonákból és csendőrökből álló vegyes századdal. A szabadcsapatok átcsúsztatása a határon, így nagyobb incidensek nélkül lehetetlenné vált. A parancsnokság egyre inkább várta Beregszász megtámadásának hírért, de a határt átlépő egységekről semmi hír nem

érkezett, és harci tevékenység zaját sem lehetett hallani a határ túloldaláról. Azt azonban tisztán lehetett látni a tarpai Nagyhegyről, hogy a csehszlovák csapatok hogyan zárják le mindjobban a határt géppuskás tábori őrsökkel. A szabadcsapatok lehetőségei beszűkültek, nem folytathatták eddigi tevékenységüket, ezért az egységeket átszervezték és 16-17-én éjjel titokban áttelepítették őket Tornyospálczára.⁶⁹ Egyrészt a felerősödő csehszlovák felderítés miatt, mivel a csehszlovák felderítő repülőgépek ezekben a napokban többször behatoltak magyar területre Beregsurány, Matolc és Tarpa légterében.⁷⁰ Másrészt el akarták kerülni a sorozatos összetűzéseket a Vásárosnamény-Tarpa körzetében felvonult honvéd csapatok parancsnokaival, akik nem vették jó néven, hogy a felvonulási területükön olyan irreguláris csapatok vannak, amelyekre nem terjed ki a jogkörük és melyekre a polgári hatóságoktól sorozatos panaszok érkeztek.

Budapesten október 12-e körül vált nyilvánvalóvá, hogy a szabadcsapatok tevékenysége nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Az éppen folyó komáromi tárgyalások menetét nem befolyásolták lényegesen a diverzáns akciók. Ugyanekkor megérkeztek az első hírek a derceni csatáról, részint a csehszlovák rádió adásaiból, illetve az első menekülöktől. A kormány ekkor megpróbálta a lengyelek bevonásával kiszélesíteni a konfliktust. Kánya külügyminiszter utasította a varsói magyar követet, hogy újra próbálja meg elfogadtatni a lengyel vezérkarral a magyar szabadcsapatok légi úton történő kiszállításának tervét, mert „tartok ugyanis attól, hogy ha nagy önfeláldozás és költséggel megszervezett forrongás nem kap északról táplálékot, mozgalom folytatólagossága veszélyeztetve lesz”.⁷¹ A magyar követ szorgalmazta a lengyel szabadcsapatok bevetését is. A lengyelek azonban továbbra is elzárkóztak a tevékeny részvételtől és óvatosságból saját szabadcsapataik bevetését is halogatták.

Mivel sem a szabadcsapatok akciói, sem a komáromi tárgyalások nem vezettek eredményre, a magyar kormány október 13-án megszakította a tárgyalásokat a csehszlovák kormányval, és a müncheni egyezmény értelmében az aláíró hatalmakhoz kívánt fordulni döntőbírói ítéletért.⁷² Az október 13-i minisztertanácson elhatározták, hogy a magyar követelések támogatásának elnyerésére Darányi Kálmánt Németországba, Csáky Istvánt pedig Olaszországba küldik.⁷³ A diplomáciai lépésekkel párhuzamosan további katonai intézkedésekről is döntöttek; újabb korosztályokat hívtak be és a honvédség már mozgósított egységeit összpontosították az északi határ mentén.

Csáky Rómában teljes sikerrel járt, Mussolini egyetértett a magyar elképzelésekkel és támogatta a négyes konferencia mielőbbi összehívását. Mussolini, Csáky előtt ígéretet tett arra, hogy katonai konfliktus esetén az olasz légierő Magyarország rendelkezésére áll, továbbá kész hadianyaggal is támogatni a magyar honvédséget.⁷⁴

Ezzel szemben Darányi németországi útja nem hozta meg a kívánt eredményt. A müncheni egyezménnyel Hitler megkapta azt, amit pillanatnyilag követelt. Ezért most már szigorúan – legalábbis szavakban – ragaszkodott az etnikai elv alkalmazásához, és ennek alapján ellenezte a leghatározottabban Kárpátalja Magyarországhoz csatolását. A német vezetés álláspontjának valódi oka azonban más volt. A német birodalom expanziós terveiben Kárpátalja lényeges szerepet játszott.⁷⁵ A magyar szabadcsapatok kárpátaljai diverziós propagandatevékenysége, ezen akciók erőteljes lengyel támogatása sürgőssé tette a németek közbelépését, ha nem akarták kárpátaljai terveiket kockára tenni.⁷⁶ A német külügyminisztérium állásfoglalása szerint: „Afelől nincs véleménykülönbség, hogy Kárpát-Ukrajna számára önrendelkezési jog ürügye alatt, mindenképpen autonómiát kell követelni. Határozottan elutasítandó az autonóm Ukrajna Magyarországhoz csatolása. Ez a megoldás mind magyar, mind lengyel kívánság. Ezáltal közös lengyel-magyar határ keletkezne, ami megkönnyítené a block képződést Németország ellen. A Wehrmacht főparancsnoksága katonai szempontból a közös lengyel-magyar határt szintén ellenzi”.⁷⁷

Mivel „... nem áll a mi érdekünkben, hogy Németország keleti határán az utódállamok délkelet-európai összeköttetéssel rendelkező zárt blockja alakuljon ki”.⁷⁸ Érthető, hogy ebben a helyzetben a magyar követelések legkitartóbb ellenzőjévé – minden korábbi ígérete ellenére – Németország vált. Hitler azt tanácsolta a magyar kormánynak, hogy továbbra is próbáljon meg közvetlenül Csehszlovákiával megegyezni. Hitler üzenetének hatására a kormány elállt a négyes konferencia összehívásának tervétől, amivel rendkívül kényelmetlen helyzetbe hozta az olasz kormányt, mely már puhatólózó lépéseket tett a konferencia összehívására.⁷⁹

A szabadcsapatok tevékenysége – bár október 12-től nem hajtottak végre új akciókat – október közepén ismét az érdeklődés középpontjába került. Október 15-én értesült a kormány arról, hogy több mint háromszáz fő csehszlovák fogságba esett, akiket a csehszlovák rádió hírei szerint Kárpátalján érvényben lévő statárium alapján kivégeznek.⁸⁰ A kormány ekkor mindent megtett, hogy megmentse a fogságba esett szabadcsapatosok életét. Elsősorban az olasz kormány közvetítését és a Vatikán közbenjárását kérték.⁸¹ A prágai magyar követ pedig magánemberként kérte a „felkelők” életének megkímélését.⁸² A csehszlovák külügyminisztérium közölte a követtel, hogy „... a csehszlovák külügyminisztérium minden vonatkozó közbenjárást megelőzve, saját kezdeményezésére intézkedett, hogy szóban forgó foglyok, akik mind magyar állampolgárok, ne állíttassanak haditörvényszék elé, dacára annak, hogy erre minden jogcím meglelne”.⁸³

Kozma Miklós, aki ezekben a napokban ismét Budapesten tartózkodott, nem helyeselte a kormány lépéseit.⁸⁴ A csehszlovák kormány már a dreceni csata révén kézzelfogható bizonyítékhoz jutott, hogy a kárpátaljai területeken nem „nekibuzdult” magyarok hazafias nemzeti felkeléséről, hanem hivatalos magyar szervek által szervezett mozgalomról van szó. Most, hogy a kormány közbenjárt a fogságba esett szabadcsapatosok érdekében, végképp nehezen lehetett azt állítani, hogy a magyar kormánynak semmi köze a kárpátaljai eseményekhez. Mindezek ellenére Kozma mindent megtett, az MTI-n keresztül, hogy a nagyvilág előtt a kárpátaljai felkelés tényét bizonyítsa. A magyar sajtó először október 12-én adott hírt a kárpátaljai eseményekről.⁸⁵ A szabadcsapatok tevékenységét az elkeseredett helyi lakosság akcióiként értelmezték. A sajtó cáfolta, hogy Magyarországnak bármilyen köze lenne az eseményekhez. Az Est így írt: „A cseh rádió az egész ruszinszkói felkelőmozgalmat úgy akarja feltüntetni, mintha magyar oldalról határsértések történtek volna. Ezzel szemben a tény az, hogy a határ cseh oldalán az összes betonfedezékeket gyalogság és gépfegyveres osztagok teljes létszámban tartják megszállva. Csodával volna határos, ha ezen a fegyverekkel megspékelt vonalon akár csak kisebb számú fegyveres csoportok is át tudnának jutni”.⁸⁶ Mivel azonban a magyar sajtót és az MTI-t könnyen lehetett elfogultsággal vádolni, Kozma kidolgozta azt a rendszert, hogy az általa kreált híreket először valahol Franciaországban vagy Angliában jelentették meg, melyeket aztán a világ minden újságja átvett, most már mint francia vagy angol hírt.⁸⁷ A magyar sajtó is – hitelének emelése végett – előszeretettel idézte a külföldi lapok Kárpátaljával foglalkozó tudósításait. A hírszolgálat illetően megszervezésében a külügyminisztérium is segítséget nyújtott, például, amikor utasította a varsói magyar követet, hogy „... akár tőlünk, akár ungvári lengyel konzultól kapott ... híreket lengyel sajtóban közzétenni és azután, mint varsói tudósítást MTI-hez továbbítani”.⁸⁸ Kozma tevékenységének eredményeként október végére a magyar és külföldi sajtó egyaránt tele volt a „vérben és harcban álló” Kárpátalja híreivel.

A német intencióknak megfelelően, a kormány október végén ismét megkezdte a tárgyalásokat a csehszlovák kormánnyal, de ezt megelőzően október 18-án újból

engedélyezte a szabadcsapatoknak a saját határról végrehajtott vállalkozásokat. Az október 12-18 közti időszakban viszonylagos nyugalom uralkodott a határkörzetben. A csehszlovák oldalon azonban általánossá vált az idegeskedés, a kapkodás. Kisebbségi egységeket szállítottak ide-oda, állandóan toldozták-foltozták a határvédelmet, éjszakánként rendszeressé váltak a céltalan lövöldözések.⁸⁹ Október 18-tól a szabadcsapatok határmenti akcióinak az volt a célja, hogy tovább terrorizálják a csehszlovák határőrséget, erkölcsi erejét felőröljék és ezáltal megkönnyítsék a honvédség – még mindig nem elvetett – támadását a demoralizált csehszlovák csapatok ellen. A honvédség tervezett akciójának előkészítése mellett, fontos célja volt a felújított harci cselekményeknek, hogy a kárpátjai belső területekről is a határra vonják a csehszlovák erőket, hogy ezáltal a magyar propaganda azokon a területeken is szabadabban érvényesülhessen.

Ugyanazon a napon, amikor engedélyezték a magyar szabadcsapatok akcióinak felújítását, a varsói magyar katonai attasé is azt jelenthette a vezérkari főnöknek, hogy „A szabadcsapat vállalkozás haladéktalan megkezdését a lengyel vezérkar főnöke elrendelte. A vállalkozás hosszabb ideig fog tartani a térben és időben egyenlően elosztva egyenletes hevességgel, terrorcselekmények alakjában fog megnyilvánulni”.⁹⁰ A lengyel szabadcsapatokkal való együttműködés érdekében egy lengyel összekötő tiszt is érkezett ezekben a napokban Tornyospálcára a magyar szabadcsapatok székhelyére.⁹¹

A csoportok első akciói a közlekedési vonalak ellen irányultak, de mivel sem 19-én, sem 20-án nem sikerült felrobbantaniuk a Bátor-Homok közti vasútvonalat, áttértek a csehszlovák határőrsők meglepetésszerű megrohanására. 21-én egy nagyobb egység (24 fő) Vannay László vezetése alatt, megtámadta a Dégenfeld tanyába befészkelődött csehszlovák őrsöt és megsemmisítette. 22-én egy másik csehszlovák őrsöt támadtak meg, de ekkor visszaverték őket. Ugyanezen az éjszakán azonban egy robbantó csoportnak sikerült átsurrania a határon és három helyen felrobbantania a Tiszaújlak-nagyszőlősi vasútvonalat. A következő éjszakán új módszert próbáltak alkalmazni: miután Nagylónyától észak-keletre megtámadtak egy csehszlovák határőrsöt, lassan elkezdtek visszahúzódní, hogy magyar területre csalják a csehszlovák egységet, ahol a lesben álló fegyveresek megsemmisítették volna őket. A csehszlovákok azonban nem ugrottak be, nem hagyták el az állásaikat, csak vaktában tüzeltek. Ezen az éjszakán sikeres akciót is végrehajtottak, a kászonyi hegyen lévő csehszlovák erőket teljesen szétszórták. Ebben az időszakban kisebb cirkáló egységek folyamatosan leszaggatták, tönkretették a határmenti villamosvezetékeket, távíró és telefonvonalakat.⁹²

A majd egy hétig tartó harcok október 24-én hirtelen véget értek, a kormány visszafogta a szabadcsapatokat, hogy tevékenységük ne zavarja meg a csehszlovák kormánnyal ismét megkezdett tárgyalásokat. A jegyzékváltás eredménytelensége után azonban, a kormány ismét engedélyezte a szabadcsapatok tevékenységét. Újból a vasútvonalak megrongálása volt a fő cél, de a 28-án a határt átlépő csoport sem tudta Töketerestől északra felrobbantani a vasúti hidat. A szinte tökéletesen záró csehszlovák határvédelem miatt, október 30-án és november 1-én megpróbálták távolabbi határszakaszon átcúszni a határvonalon. Mindkét esetben a Kassa-ungvári vasútvonal hídjainak a felrobbantása volt a cél. Ezeknek az egységeknek Hollóházánál sikerült átlépniük a határt, de a vasúti hidakat nem sikerült elérniük.⁹³

A magyar akciókkal párhuzamosan a lengyel szabadcsapatok is megkezdtek tevékenységüket. Hat-nyolc főből álló járőrökben 53 embert küldtek át a határon. Az északi határvidék nyugtalanításán kívül az egyik csoport Podplazinánál – Alsóvercektől délkeletre – egy hidat is felrobbantott.⁹⁴

Amikor újra felélénkültek a harcok és a magyar-csehszlovák tárgyalások is végképp zsákutcába jutottak, Ribbentrop német külügyminiszter Rómába utazott, hogy a tengelyhatalmak érdekeinek megfelelően Olaszországgal egyetértésben megoldják a problémát, és az ügyben keletkezett német-olasz ellentétet is elsímítsák.⁹⁵ Mussolini és Ciano négy napig tárgyalt Ribbentroppal, míg végül sikerült megegyezniük Magyarország új, északi határaiban. Ribbentrop több engedményt tett az olaszoknak a magyar határok ügyében, de ennek az volt az ára, hogy az olasz kormánynak le kellett mondania az általa annyira pártolt közös magyar-lengyel határ megvalósításáról.

A német-olasz megállapodás után a döntőbírósi ítéletért forduló csehszlovák és magyar kormány kérését már nem utasították el.⁹⁶ Anglia és Franciaország lemondott a vita eldöntéséről a tengelyhatalmak javára⁹⁷, ezzel is kimutatva, hogy közép-európát a tengelyhatalmak érdekszférájának tekintik. A döntőbírósi ítéletre 1938 november 2-án került sor Bécsben, melynek értelmében Magyarország 12400 km²-nyi területet és közel 1 millió lakost kapott vissza csehszlovákiától.⁹⁸

IV. (A szabadcsapatok szerepe az első bécsi döntés után)

A bécsi döntés azonban nem elégítette ki a magyar követeléseket, a kormány továbbra is ragaszkodott a közös magyar-lengyel határ megvalósításához. A sajtó folytatta a propagandahadjáratot, de a szabadcsapatoknak novembere 2-tól minden akciót megtiltottak, nehogy megzavarják a bécsi döntés végrehajtását.⁹⁹ A honvéd lövészászlóaljakat kivonták Vásárosnamény körzetéből, hogy részt vegyenek az ünnepélyes felvidéki bevonulásban.¹⁰⁰ A hadvezetőség sok helyen törekedett arra, hogy a csehszlovák hadsereg által kiűrtett helységekre először a lövészászlóaljak vonuljanak be, akiket mint „felszabadított” ünnepeltek. A felvidéki területek visszacsatolása után a lövészászlóaljakat leszerelték vagy beolvasztották a honvédség állományába.¹⁰¹

A november 8-i minisztertanácsra a kormány elhatározta, hogy a közös magyar-lengyel határt akár katonai erővel is megvalósítja. A katonai vezetéssel konzultálva lehetségesnek tartották, hogy a szeptember közepétől fegyverben álló honvédséggel megváltoztassák a bécsi döntés után kialakult helyzetet, vagyis a kormány kész volt arra, hogy Kárpátalját a németek akarata ellenére is megszállja.

Az új helyzetben ismét fontos szerepet szántak a szabadcsapatoknak. A kormány terve az volt, hogy a szabadcsapatok betörnek Kárpátaljára, a kialakuló zűrzavaros helyzetben a kárpátaljai autonóm kormány magyarbarát vezetői segélykéréssel fordulnak majd Magyarországhoz, hogy a közrend helyreállítására a honvédség vonuljon be a területre. November elején Kozma Miklós tervei alapján átszervezték a szabadcsapatokat.¹⁰² A létszámot 300 főre csökkentették és hogy elkerüljék a salánkihoz hasonló tömeges fegyverletételt, Stephan Valér kiadta „méreghrendeletét”, melynek értelmében csak az maradhatott a szabadcsapat tagja, aki vállalta, hogy fogságba esés esetén megmérgezi magát.¹⁰³ Az átalakított egységekkel Kozma a demarkációs vonal elérése után, azonnal tovább akart támadni és bizonygatta, hogy négy nap alatt eléri csapataival a lengyel határt.¹⁰⁴ Kalandor elképzelések hivatásos katonai körökben is felmerültek. Egyes tisztek azt tervezték, hogy a honvédség VI. hadteste – mely a csehszlovák kormánnyal közösen megállapított ütemterv szerint, az első bécsi döntéssel Magyarországnak juttatott kárpátaljai sávot vette birtokba – „fellázad” és előre tör egészen a lengyel határig.¹⁰⁵ A kormány ezt az elképzelést határozottan elvetette, Kozmát pedig november 8-án a kormányzó fogadta és megfontoltságra és nyugalomra intette.¹⁰⁶

A demarkációs vonalra a szabadcsapatok november 10-én vonultak fel a Tisza és ungvár menti széles arcvonalon. A csehszlovák felderítés megtévesztése végett az egység ekkor vette fel a „Honvéd Időjelző Szolgálat” nevet.¹⁰⁷ Az első napokban a helyi viszonyokat és a még bizonytalan határvonalat derítették fel, bejárták az összes utat, hidat, hogy a határ átlépésére legalkalmasabb pontokat megtalálják.

Miközben a szabadcsapatok és a honvédség minden előkészületet megtett Kárpátalja megszállására, a kormány diplomáciailag próbálta előkészíteni az akciót. Az előzetes pühatolozások után, a kormány úgy ítélte meg a helyzetet, hogy számíthat a nyugati hatalmak és a Szovjetunió hallgatóságos beleegyezésére, akik inkább eltűrnék a kárpátaljai területek Magyarországhoz csatolását, mintsem, hogy erre a területre esetleg Németország tegye rá a kezét.¹⁰⁸ Bizonytalan volt azonban, hogy milyen magatartást fog tanúsítani Jugoszlávia és Románia. A román kormány ellenezte Magyarország aspirációit Kárpátalja és megpróbált életet lehelni a halódó kisantantba. Jugoszlávia azonban – olasz és német biztatásra – hajlandó volt kiegyezni Magyarországgal és ezért szembehelyezkedett minden olyan román javaslatlalt, amely a magyar érdekeket sérthette volna. A magára maradt Románia semlegesítésére a magyar kormány még területi engedményekre is hajlandó lett volna Kárpátalján – Körösmező térségében – Románia javára.¹⁰⁹ A kormány az egész akció lebonyolításában számított Lengyelország aktív támogatására. A lengyelek valóban készek voltak minden politikai támogatást megadni, de elutasítottak minden olyan kérést, ami arra vonatkozott, hogy lengyel reguláris csapatok avatkozzanak be a harcokba magyarország oldalán. Beck lengyel külügyminiszter csak arról biztosította a varsói magyar követet, hogy a lengyel szabadcsapatok ismét akcióba lépnek és Romániát, ha szükségessé válik, katonailag is vissza fogják tartani Magyarország megtámadásától.¹¹⁰ A hagyományosan jó olasz-magyar kapcsolatok miatt, s mivel Imrédy olasz támogatásra is számított, az olasz kormányt előre fel akarták készíteni a várható eseményekre,¹¹¹ ezért Kánya utasította a római követet, hogy: „holnap Cianóval való beszélgetése során említse meg, hogy nincs egészen kizárva, hogy már a közeli jövőben a rutén nép érdekeinek képviselésére jogosult egyén arra fog bennünket kérni, hogy rendfenntartás céljából magyar csapatok vonuljanak be a még fennmaradó Ruszinszkóba is”.¹¹² Cianó nem lelkesedett ezért a megoldásért, mivel információi szerint a németek Kárpátaljára úgy tekintettek, mint a saját „nemzeti területükre”. Így Olaszország nem támogathatja Magyarországot, sőt német kívánságra még tiltakozni is kénytelenek lesznek, mivel Magyarország erőszakos fellépésével ellentétbe helyezkedne a bécsi döntőbírósi határozattal.¹¹³ A magyar lépés egyébként is kényelmetlen helyzetbe hozná Mussolinit, mivel tudvalévő, hogy a magyar-lengyel közös határ híve és így Berlinben azzal gyanúsíthatják meg, hogy titokban egyetért Magyarországgal és helyesli az akcióját.¹¹⁴ Az olasz ellenvetések természetesen csak arra az esetre vonatkoztak, ha Németország nem adja beleegyezését a tervekhez.

Imrédy is tudta, hogyha sikerül a németek legalább hallgatóságos beleegyezését megnyernie az akcióhoz, akkor biztos lehet a sikerben. Ezért Imrédy már november elején hozzájárult ahhoz, hogy Darányi Kálmán exminiszterelnök levelet írjon Hitlernek, melyben Magyarország hűségét bizonygatta a tengelyhatalmakhoz, cáfolta a lengyel-magyar határ németellenességére vonatkozó híreszteléseket. Kilátásba helyezte Magyarország csatlakozását az antikomintern paktumhoz, kilépését a Népszövetségből, a magyar-német gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűzését.¹¹⁵ Hitler örömmel vette a magyar felkínálkozást, de ragaszkodott a bécsi döntésben megvont határvonalak sérthetlenségéhez. November 15-én Horthy Miklós kormányzó is kifejtette kormánya álláspontját a budapesti német követ előtt,¹¹⁶ de mivel erre sem reagáltak német hivatalos körökben, november 17-én Kánya utasította a berlini magyar követet, hogy a német

külgügyminisztériumban indokolja meg Kárpátalja magyar megszállásának szükségszerűségét.¹¹⁷ Végül a német külgügyminisztérium 18-án tájékoztatta a berlini magyar követet Németország álláspontjáról, melynek lényege az volt, hogy kockázatosnak tartják a magyar terveket, mert a csehszlovák hadsereg még mindig elég erős és az adott helyzetben a német hadsereg nem siethet Magyarország megsegítésére.¹¹⁸

A német külgügyminisztérium állásfoglalását a november 18-án összeülő minisztertanácson úgy értelmezték, hogy a németek nem ellenzik az akciót, csak óvják a magyar kormányt a kockázatos vállalkozástól, ezért úgy döntöttek, hogy 20-án megindítják a támadást Kárpátalja ellen. A római magyar katonai attasé azonnal tájékoztatta Mussolinit a németek üzenetéről, a kárpátaljai helyzetről, a honvédség támadási tervéről és Olaszország támogatását kérte. Mussolini figyelmesen végighallgatta, de még mindig bizalmatlan volt Németország magatartását illetően, ezért a katonai attasé kérte a hír megerősítését Budapestről.¹¹⁹ Közben Budapesten 19-én a késő esti órákban összeült Imrédy, Kánya, Bartha Károly honvédelmi miniszter, Werth Henrik vezérkari főnök és Andorka Rudolf a VKF.2. osztályának vezetője részvételével a fegyveres akciót irányító csoport,¹²⁰ és már csak Mussolini támogatására vártak. A katonai attasé kérésére Andorka megismételte a november 18-i hírt, sőt közölte, hogy Ermannsdorff német követ átadott egy jegyzéket, amely megerősítette a német aggályokat, de nem ellenezte kifejezetten az akciót.¹²¹ Az üzenet vétele után Mussolini megígérte, hogy 100 repülőgépet november 20-án hajnalban útnak indít Budapest és az iparvidékek védelmére, továbbá készenlétbe helyez 53 vagon hadianyagot.¹²² Nem valószínű, hogy Mussolini teljes egészében elhitte a magyar katonai attasé közléseit, – Andorka is élt a gyanuperrel, hogy az attasé „szépsítette” az ő híreit,¹²³ – de hagyta magát félrevezetni, hogy a magyar kormány kész helyzet elé állíthassa a németeket.

Miközben folyt az akció diplomáciai előkészítése, november 14-től az „időjelző szolgálat” is megkezdte aktív tevékenységét. Elsősorban a hírközlést és a közlekedést igyekeztek megakadályozni, de fontos feladatuk volt az ún. „élelmiszer propaganda”. Ennek keretében kis létszámú járőrök mélyen behatoltak Kárpátalja területére és az éhező ruszin lakosság között nemzeti színű szalaggal átkötött élelmiszer csomagokat osztottak szét. A közlekedési vonalak elleni legsikeresebb vállalkozást november 14-én hajtották végre, amikor egy háromfős robbantó csoport Korláthelmecnél átkelt a határon és Marinától délre felrobbantotta a közúti hidat.¹²⁴ 15-én több járőr indult útnak, hogy felderítse a honvédség támadási irányjaiban eső területeket és használhatatlanná tegyék a telefon és távíró vonalakat. A magyar szabadcsapatokkal párhuzamosan a lengyel egységek is felújították tevékenységüket. Északról Ökörmező, Színevér, Nagyberezna, Verecke térségéig jutottak előre. A Turja völgyében pedig sorozatos harcokra került sor.¹²⁵ A varsói magyar követ a lengyel vezérkar tudtán kívül is szervezett szabadcsapatokat, melyek Ungvár irányában tevékenykedtek.¹²⁶

A szabadcsapatok közül az „Előd” zászlóalj november 18-án kapta meg a parancsot, hogy ungvári, munkácsváraljai és salánki csoportjait az ezen irányokon át támadó honvéderőknél rendelkezze alá, az összes egyéb erőt pedig vonja össze a Tisza két partján Fekete-Ardó, Tiszaújlak területére és innem első lépcsőként november 20-án támadjon Nagyszőlős irányában. A helyszínen tevékenykedő egységek már napokkal korábban felderítették a területet. A határ túloldalán, az átcsempésztett fegyverekkel felszerelt helyi lakosokat a csehszlovák útegek mögött helyezték el, hogy gyorsan felszámolják a tüzértség tevékenységét. Más csoportoknak irányjelző erdőtüzeket kellett gyújtania a honvédség tájékozódásának megkönnyítésére.¹²⁷

A honvéd csapatok közül a vezérkar a debreceni VI. hadtestet – megerősítve az éppen alakulófélben lévő gépesített egységekkel – jelölte ki a támadás végrehajtására. A

honvédség más csapatai védelembe helyezkedtek a demarkációs vonal mentén. A támadás sikerében a vezérkar feltétlenül bízott. A VKF. hírszerző osztálya a csehszlovák hadsereg küzdőképességét, erkölcsi erejét nem sokra értékelte, a németek, magyarok leszerelésével a kötelékek erősen meggyengültek. A kárpátaljai csehszlovák egységek utánpótlása is nagy nehézségeket okozott, mivel a fő vasúti csomópontok és vonalak mind magyar területre kerültek. A csapatokat csak közúton lehetett ellátni, illetve Romániából kaphattak utánpótlást. A magyar vezérkar az egyre inkább felbomló csehszlovák közállapotok láttán nem tartott ellentámadástól és a hadműveletek befejezésére háromtíz napot szántak.¹²⁸ A honvédség azonban a folyamatban lévő átszervezések ellenére sem volt olyan állapotban, hogy a kitűzött feladatokat maradéktalanul végre tudta volna hajtani. A VI. hadtest parancsnoka, Siegler Géza jelentette a vezérkarnak, hogy 20-án hajnalban képtelen a támadást megindítani.¹²⁹ Csapatai 18-án kezdték meg a felvonulást a határra, de gyalogmenetben. A kimerült katonáknak legalább 24 óra pihenőre volt szükségük, ezért előbb 21-ére, majd 22-ére halasztották a támadás megindítását.

A honvédség késedelmének az lett a következménye, hogy a minden részletében kidolgozott és a meglepetésre alapozott terv felborult. A bajt még tetőzte, hogy – az előzetes terveknek megfelelően – november 20-án a Felvidéki Magyar Hírlap címlapján hírről adta: A Ruszin Nemzeti Tanács behívta a magyar csapatokat. A németek közben Olaszországtól is tudomást szereztek a készülődő eseményekről. Az óvatos Ciano 21-én, miután vidéki útjáról visszatért Rómába, – abban a tudatban, hogy a magyar akció már egy napja folyik – telefonon felhívta Ribbentropot és közölte vele a magyar katonai attasé november 19-i közléseit.¹³⁰ Ekkor a németek – az olasz kormánnyal karöltve – november 21-én éles hangú jegyzékben ítélték el a magyar kormány lépéseit.¹³¹ Kánya a német jegyzék kézhezvétele előtt, az olasz kormánytól már tudomást szerzett annak tartalmáról, ezért 21-én még egy kísérletet tett a német jóváhagyás megszerzésére.¹³² Ribbentrop azonban továbbra is fenntartotta álláspontját és a legnyomatékosabban hangsúlyozta, hogy a magyar kormány hagyjon fel Kárpátalja visszacsatolására tett kísérleteivel.¹³³

Az akció leállítását majdnem lázadáshoz vezetett a szabadcsapatoknál. A tisztikar a parancs ellenére végre akarta hajtani a támadást, s a legénység is nagyon elégedetlen volt. Homlok vezérkari ezredesnek kellett a helyszínre mennie, hogy rendet teremtsen a lázongó emberek között.¹³⁴ A szabadcsapatokat november 22-én eredeti állomáshelyeikre rendelték vissza és megkezdték leszerelésüket. Kozma Miklós feladata is véget ért mint politikai szervező. A kormány nem foglalkozott többet közvetlenül a szabadcsapatok alkalmazásával. Folytak még kormány szintű tárgyalások a csehszlovák kormánnyal a fogságba esett emberek ügyében, aminek eredményeként december 31-én Stephan százados Gányon átvehette a csehszlovák hatóságoktól a hadifoglyokat.¹³⁵ Ezután 1939 január 31-ig minden személyi és anyagi ügyet lezártak.

Jegyzetek

1. Diplomáciai Iratok Magyarország külpolitikájához 1936-1945.I. kötet /Bp.1962/ 342.irat 555.o. /DIMK/
2. Országos Levéltár /OL/ Országgyűlési Bizottság XIX. kötet 341-342.o.
3. DIMK I. kötet 354.irat 573-577.o.
4. DIMK I. kötet 357.irat 577.o.
5. DIMK I.kötet 448.irat 699.o.
6. DIMK I.kötet 440.irat 676.o.
7. Kozma Miklós (1884 szept.5-1941 dec.8) 1919-ben Szegeden a nemzeti hadsereg propaganda- és védelmi osztályának vezetője, majd Horthy kabinetirodájának katonapolitikai referense. 1922 októberétől az MTI, 1925-től a Magyar Telefonhíradó és Rádió RT elnök igazgatója. 1934-től felsőházi tag. 1935. márc.4.-től 1937. febr.3-ig belügyminiszter. 1940-41-ben Kárpátalja kormányzói biztosa. (Magyar Életrajzi Lexikon)
8. Kozma Miklós naplója (Kozma) OL.K 429.28. csomó 1. dosszié.
9. Csima János: Adalékok a horthysta vezérkarnak az ellenforradalmi rendszer háborús politikájában betöltött szerepéről. Hadtörténeti Közlemények (HK) 1968/3
10. Kovács Endre: Magyar-lengyel kapcsolatok a két világháború között. (Bp. 1971) 330.o. (Kovács)
11. Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. (Bp.1949) 15. irat 141.o.
12. A kisantant államok elismerik Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát – ígéri, hogy javítanak a területükön élő magyar kisebbségek helyzetén.
13. DIMK II.kötet (Bp.1965) 305. irat 560.o.
14. Csima HK 1968/3
15. Karsai Elek: Országgyűlés-országvesztés. (Bp. 196) 76.o.
16. Erdős Zoltán: Felvidék 1938. Hadtörténeti Levéltár (HL) 214. doboz 2267/a 5.o. (Erdős)
17. Stefán Valér visszaemlékezései. Hadtörténeti Intézet – Györkey Jenő birtokában.
18. Uo.
19. Tormássy Sz. Sándor: Az 1938. évi felvidéki bevonulással kapcsolatos emlékezéseim. HL. 255. doboz 2668/11 (Tormássy)
20. Uo.
21. Mester Kálmán: A felvidéki szabadságharc története. (Bp.1941) 13.o. (Mester)
22. Tormássy
23. Uo.
24. DIMK II. kötet 368. irat 628.o.
25. DIMK II. kötet 377. irat 635.o.
26. DIMK II. kötet 347. irat 606.o.
27. C.A. Macartney: October fifteenth. A History of Modern Hungary. 1927-1945 (Edinburgh. 1961) 261-262.o.
28. Az Est 1938. szeptember 22. 6.o., szeptember 23. 7.o.
29. Erdős 6.o.
30. Uo. 7.o.
31. Kozma 8.o.
32. Pesti Napló 1938. szeptember 25.
33. Erdős 7.o.
34. Tormássy
35. HL. VKF. 1938 Eln/3280
36. Kozma 40.o.
37. Uo.
38. Uo. 44.o.
39. Uo. 49.o.
40. Uo. 33.o.
41. Harcászati Szabályzat 1938. Hadtörténeti Intézet könyvtára.
42. Kozma 50.o.
43. Erdős 7.o.
44. Uo. 23.o.
45. Uo. 24.o.
46. Mester 24.o.
47. HL. 1938 VKF. 2. osztály szn.
48. HL.I. 89.1939 VKF.5.osztály eln/80710-81419 243-269.o.

49. Uo.
50. DIMK II. kötet 475. irat 729.o.
51. Kozma 57.o.
52. HL. 1938 I. hadtest bírósága XII.7 63/1
53. Kozma 63.o.
54. Uo.
55. DIMK II. kötet 504. irat 777.o.
56. DIMK II. kötet 484. irat 736.o.
57. Kozma 65.o.
58. DIMK II. kötet 495. irat 773.o.
59. HL.I.89.1939 VKF.5.osztály eln/80710-81419 227. doboz
60. Uo.
61. Uo. 227.o.
62. Uo. 231.o.
63. Uo.
64. Kozma 70.o.
65. HL. Stefán
66. HL.I. 89.1939 VKF.5.osztály eln/80710-81419 227. doboz Theorodovich István vizsgálati jelentése.
67. o.
68. Uo. 202.o.
69. Uo. 203.o.
70. HL. HM. Eln.B.o. Bev. 50153
71. DIMK II. kötet 512. irat 782.o.
72. DIMK II. kötet 525. irat 792-794.o.
73. OL. K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 196. doboz 1938. október 13.
74. DIMK II. kötet 529., 530. irat 796-797.o.
75. Tilkovszky Loránt: revízió és nemzetiségi politika Magyarországon (1938-41). (Bp.1967) 148.o. (Tilkovszky)
76. Uo. 150.o.
77. Ránki György: Újabb dokumentumok... Századok 1959. 141-142.o.
78. Uo.
79. DIMK II. kötet 529., 531. irat 797-798.o.
80. Kozma 95.o.
81. DIMK II. kötet 538. irat 804.o.
82. DIMK II. kötet 545. irat 811.o.
83. Uo.
84. Kozma 96.o.
85. Pesti Napló 1938. október 12.
86. AZ Est 1938. október 15.
87. Kozma 100.o.
88. DIMK II. kötet 499. irat 775.o.
89. HL. HM. Eln.B.o. Bev. 49302, 49961, 50142, 50748.
90. DIMK II. kötet 556. irat 823.o.
91. Kozma 104.o.
92. HL.I.89.1939 VKF.5.osztály Eln/80710-81419 227.doboz 204.o.
93. Uo. 205.o.
94. DIMK II. kötet 601. irat 868.o.
95. DIMK II. kötet 589. irat 857.o.
96. DIMK II. kötet 607. irat 872.o.
97. DIMK II. kötet 597. irat 864.o.
98. Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918-1945./Bp. 1983/ 448.o.
99. L.I.89.1939 VKF.5.osztály Eln/80710-81419 227.doboz 205.o.
100. Erdős 36.o.
101. Uo.
102. Kozma 113.o.
103. HL.I.89.1939 VKF.5.osztály Eln/80710-81419 227. doboz205.o.
104. Kozma 113.o.

105. HL. László Dezső vallomása 5.o. A/II./2
106. Kozma 113.o.
107. HL.I.89.1939 VKF.5.osztály Eln/80710-81419 227.doboz 206.o.
108. Magyarország és a második világháború. (Bp. 1966) (MMVH) 30. irat 121.o. Tilkovszky 150.o.
109. DIMK II. kötet 517. irat 748.o., 543. irat 810.o.
110. DIMK III. kötet 14. irat 99.o.
111. DIMK III. kötet 18. irat 108.o.
112. DIMK III. kötet 17. irat 104.o.
113. DIMK III. kötet 21. irat 107.o.
114. DIMK III. kötet 22. irat 108.o.
115. MMVH. 64. irat 176.o.
116. A Wilhelmstrasse és Magyarország. (Bp.1968) (W,M) 160. irat 325.o.
117. DIMK III. kötet 38. irat 126.o.
118. DIMK III. kötet 48. irat 135.o.
119. DIMK III. kötet 103. irat 193.o.
120. Andorka Rudolf: A madridi követségtől a mauthauseni koncentrációs táborig. (Bp. 197) 63.o. (Andorka)
121. DIMK III. kötet 50. irat 137.o.
122. DIMK III. kötet 103/a irat 193.o.
123. Andorka 64.o.
124. HL.I.89.1939 VKF.5.osztály Eln/807210-81419 227. doboz 206.o.
125. DIMK III. kötet 29. irat 119.o.
126. DIMK III. kötet 53. irat 139.o.
127. HL.I.89.1939 VKF.5.osztály Eln/80710-81419 227. doboz 207.o.
128. Andorka 64.o.
129. Uo. 65.o.
130. DIMK III. kötet 90. irat 170.o.
131. W,M 164. irat 334.o.
132. DIMK III. kötet 57. irat 142.o.
133. DIMK III. kötet 64. irat 148.o.
134. HL.I.89.139 VKF.5.osztály Eln/80710-81419 227. doboz 208.o.
135. Uo.